

RECENZII

Trei regiuni istorice europene

*JENŐ SZÜCS, ÎN ÎNTRE
OCCIDENT ȘI RĂSĂRIT,
EDITURA T3, SFÎNTU-
GHEORGHE, 1999.*

Discurs în vogă la sfârșitul anilor '80 în Occident, pe fondul falimentului integral al regimurilor comuniste, și la începutul anilor '90 în fosta Europă comunistă, central-europenismul pare că a intrat într-un con de umbră. Revigorat și practicat în spațiul țărilor grupului de la Vișegrad, discursul central-european se „topește” pe măsură ce discursul pan-european se manifestă

în paralel cu demersul politic al extinderii Uniunii Europene. Se poate afirma, fără a greși prea mult, că discursul despre Europa Centrală s-a constituit în singurul discurs tradiționalist care a tins să ocupe spațiul lăsat liber de seriosul recul al marxismului, fie el și reformat, așa cum a fost el în Polonia, Ungaria sau fosta Cehoslovacie. Atîta vreme cît stafia regimului comunist bîntuia fostele țări-satelit ale URSS, discursul central-european reprezenta, prin recursul la tradiția democratică și la valorile cultural-artistice, unica soluție pentru întoarcerea la normalitate. De asemenea, discursul despre Europa Centrală răspundea perfect practicilor și concepțiilor multiculturalismului și ale „societății deschise”. Totodată, trebuie menționat că întreaga semnificație profund pozitivă dată „celeia de-a treia Europe”, din punct de vedere geopolitic și cultural, a încurajat „fuga de Est”, dar și un tip de discurs vag invidios și sarcastic față de poziția privilegiată a „adevăraților” central-europeni.

Odată ajunși în acest punct de repaus al central-europenismului, putem să ne oprim și noi și să revizităm întreaga dezbatere a acestei noțiuni geopolitice. Acesta este, în ultimă instanță, și un recurs la istoria mai apropiată sau mai îndepărtată a românilor. Cu cît este mai îndepărtată cu atît este mai supusă manipulării și eșuării dezbaterii ori căderii ei în derizoriu. Recursul la clasicii central-europenismului, cum ar fi istoricul maghiar Jenő Szűcs, nume aproape necunoscut cercurilor academice românești, se impune pentru a vedea ce înseamnă Europa Centrală din punct de

vedere istoric. După cum nu se pot înțelege anumite trăsături sau manifestări dacă nu sînt cercetate originile unui fenomen, tot așa, clasicii acestui concept reînviat la sfîrșitul anilor '70 în cuprinsul fostei Austro-Ungarii ne pun în față modele culturale istorice de reflecție. Jenő Szűcs reface ideea de Europă Centrală pornind de la antichitatea romană. Clasicul studiu al lui Szűcs pe această temă are ca fundament moștenirea Imperiului roman, moștenire care a fost preluată și adaptată. Demonstrația lui Szűcs are cîteva puncte care merită o minimă atenție.

Primul punct este focalizarea sa asupra Imperiului roman și a spațiului mediteranean. Se știe că, vreme de milenii, civilizația umană a fost sinonimă cu spațiul mediteranean sau cel puțin izvoarele ne fac să interpretăm istoria antică în acest fel. Este adevărat că spațiul mediteranean a fost legat de Orientul apropiat, China și India, însă referirile la modelele politice antice de guvernare sînt în general pozitive față de moștenirea greco-latină și oarecum neutre față de despotismul oriental. Divizarea administrativă a Imperiului roman în 395 A.D. a făcut ca ideea de imperiu să fie preluată de Imperiul carolingian, în apus, și de Imperiul bizantin, în răsărit. În timp ce în Imperiul basileilor Marea Mediterană și nordul Africii au rămas spațiul vital, în apusul Europei *translatio imperii* s-a făcut dinspre lumea galo-romană înspre lumea germanică. Drept dovadă că himera mediteraneană a continuat să bîntuie imaginația politică a împăraților de la Constantinopol, campaniile împăratului Justinian din secolul al VI-lea în Italia și nordul Africii (mergînd pînă la Cartagina) a urmărit refacerea gloriei imperiului cezarilor romani. Imperiul carolingian a luptat pentru investitura papală, iar schisma religioasă de la 1054 a dublat divizarea administrativă din 395 cu una culturală. Ideea de Europa a acoperit, deci, spațiul sfîntului Imperiu roman de națiune Germană și creștinismul catolic, ceea ce denumim generic Occident. Așa cum spunea Szűcs, „termenul de Occident se referă la lumea antică formată în spațiul mediteranean în opoziție cu Bizanțul și Islamul, care își însușise jumătatea sudică a lumii antice.”

Al doilea punct al lui Szűcs este nașterea celeilalte Europe. Secolul luminilor a desemnat spațiul de la est de Pannonia și Carpați „Europa de Est” după ce a fost cunoscut ca „Imperiul mongol”. Principala caracteristică a acestei Europe fusese cea a omogenității spațiului ocupat de hanatele mongole, cucerite de cnezatele rusești începînd cu secolul al XV-lea, și a eterogenității spațiului dintre polonezi și munții Urali. Coordonatele formării geopolitice a celor două Europe au fost prima expansiune a barbarilor asimilați de moștenirea romană (500-800), ofensiva către est a Occidentului prin catolicism (1000-1300) și extinderea influenței bizantine către nordul Dunării începînd cu secolul al X-lea. Emergența Europei Centrale se produce pe fondul întîlnirii dintre modelul politico-cultural occidental și cel oriental.

Nu se poate înțelege ce înseamnă Europa Centrală fără a cunoaște trăsăturile celor două Europe care dau substanță Europei „de mijloc”. Szűcs se

sprijină pe punctul de vedere exprimat de István Bibó, potrivit căruia trebuie căutate „cele mai adânci rădăcini ale organizării democratice a societății”. Szűcs completează elementele pe care Bibó le consideră cruciale în organizarea democratică a societății — cutume, obligațiile și drepturile personale și mutuale, structura oscilantă a „cercurilor strâmte ale libertății” care protejează de concentrarea puterii și de contrabalansarea metodelor de servitute etc. — și ține să adauge că acestea s-au perpetuat în cadrul unor structuri de-a lungul Evului Mediu și a modernității timpurii. Originile a ceea ce stă la baza gândirii politice de astăzi — legea naturală, contractul social, suveranitatea poporului, separația puterilor — au fost conturate în universitățile apusene (Bologna, Paris, Oxford), au fost importate din antichitatea greacă în Renaștere. Mergînd în completarea lui Bibó, Szűcs arată că „dacă există ceva care să caute rădăcinile dezvoltării sociale în sens occidental (așa cum a arătat Bibó) sau să încerce să identifice caracteristicile originale ale Vestului (așa cum a arătat Marc Bloch), această considerație este importantă întrucît o asemenea caracteristică a Vestului este separația structurală și teoretică a societății de stat”. Concluzia lui Szűcs este că, spre deosebire de concepția estică a statului, din care derivă despotismul, unde statul este cel care creează societatea, în vest societatea este cea care a creat statul. Afirmatia este susținută prin modelul democratic al Atenei și prin cel practicat de *res publica* romană, ilustrată de celebra SPQR. În timp ce democrația ateniană a fost sufocată de autocrația bizantină, moștenirea romană a rezistat în republicile italiene care au împrumutat și experiența ateniană. Pe aceste fundamente se nasc ierarhiile feudale occidentale medievale și anume pe contractul dintre suzeran și vasal și nu pe opresiune și arbitrar ca în despotismul oriental. Urmînd linia lui Bibó, Szűcs este de părere că aceste structuri sociale au fost atît de diferite încît au creat două realități culturale distincte.

O altă trăsătură care a divizat profund cele două Europe este aceea a apariției a două tipuri diferite de urbanitate. În timp ce în Est autocrația s-a reproduș și la nivel urban, în Vest s-a petrecut fenomenul de amalgamare a moștenirii romane cu cultura barbarilor. Acest proces de amalgamare poate fi observat și prin prisma dublului schimb. La nivel instituțional, puterea germanică a fost dizolvată de sistemul roman iar la nivelul corpului social populația romanizată a fost „contaminată” de triburile germanice. Aceste precondiții au dus, prin trei procese, la o altă dinamică a dezvoltării vestului urban. Cele trei procese au fost „revoluția agrară” de la începutul „evului întunecat”, ce a dus la nașterea unui nou tip de cultură urbană în Occident, statutul autonom al orașelor (suveranitatea politică) și amalgamul dintre revoluția agrară și autonomia politică a generat așezări urbane puternice economic și cu o înaltă conștiință politică. Orașul răsăritean s-a dezvoltat pe trei direcții: elitele urbane erau prezente și în mediul rural, orașul era deopotrivă centru militar și administrativ, putînd fi astfel mai ușor controlat de puterea centrală, și statutul

funcționarilor și al celor din afara orașului era ambiguu. La acestea se adaugă și separarea sacrului de secular în orașul occidental. Pe termen lung, prezența și perpetuarea privilegiilor orașului occidental a însemnat, în terminologia actuală, descentralizare, imperiile însele fiind concepute în forma de organizare politică a „fedațiilor slabe” (weak federation). Ceea ce este îndeobște cunoscut ca proces de „centralizare” a statelor medievale apusene se bazează pe existența contractului social. Modelul revoluției franceze a mers cel mai departe reinterpretând logica acestui contract social, pe o arie geografică restrânsă însă. Contractul social avea „ca orice copil, doi părinți: feudalismul și Biserica”. Raportul dintre puterea laică și cea seculară își avea sursele în antichitate dar coroborate cu contribuții conceptuale proprii.

În fine, noțiunea de „libertate” încadrată structurilor sociale și politice a influențat decisiv condiția umană care este „măsura tuturor lucrurilor”. Aici se cuvine menționat un aspect care a marcat decisiv evoluția statutului social: existența sau inexistența servituii. Trei tipuri de „libertate teoretică” au alimentat mai largă noțiune de „libertate”. În primul rând, a fost subordonarea unor grupuri variate față de autorități variate pentru a fi eliberate de o autoritate care putea fi unilaterală. Acest tip a creat acea formă de agregare socială legitimă a *comunității*. Această legitimitate a fost conferită grupurilor umane fără permisiunea autorității, *sine auctoritate principis, absque licentia superioris* (Baldus de Ubaldis). În al doilea rând, a existat individul, și el eliberat de sub o singură autoritate și care înceta să mai fie obiect, transformându-l în subiect. El devenea membru al comunității, parte a ei și apărât de ea. În al treilea rând a existat omul ca ființă naturală, subiect și credincios creștin, liber și conceput ca „animal politic” (Aristotel). Argumentele au derivat din etică, politică și teologie și au statuat legile naturale ale ființei umane.

La antipodul acestor analize stă ceea ce s-a constituit în Europa de Est și care este privit de două secole încoace în termeni negativi. Ceea ce este intermediar, Europa Centrală, este acel spațiu în care coexistă cele două tipuri de modele, cel apusean și cel răsăritean. În măsura în care periferiile celor două modele au ceva în comun pe care și-l pot împărtăși, istoricește vorbind, atunci acolo este Europa Centrală în concepția lui Jenő Szűcs.

Steliu Lambru